

Minerva Piha

Esihistorian kieliteoriat – Tutkimushistoriallisia näkökulmia Suomessa esihistoriallisella ajalla puhuttuihin kieliin

Katsauksessa tarkastelen suomalaisia arkeologisia ja kielitieteellisiä teorioita siitä, mitä kieliä Suomessa on puhuttu esihistorian eri ajanjaksoina. Näkemykset ovat vaihdelleet maahanmuuttoteorian mukaisesta Suomen alueen rautakautisesta suomenkielistymisestä jatkuvuusteoriassa oletettuun kivikautiseen suomen kielen tuloon tai jopa heti jääkauden jälkeiseen aikaan. Uusimpien näkemysten mukaan saamelaiset ja suomalaiset kielet ovat saapuneet Suomen alueelle ajanlaskun alkua ympäröivinä vuosisatoina, ja sitä ennen Suomessa on puhuttu kadonneita muinaiseurooppalaisia kieliä. Teoriat seuraavat toisiaan niin, että muutos edelliseen nähden on ollut radikaali ja päinvastainen.

*Förhistoriens språkteorier –
Forskningshistoriska perspektiv på språken som talats i Finland under förhistorisk tid*

I den här översikten granskar jag finländska arkeologiska och språkvetenskapliga teorier angående vilka språk som talats i Finland under förhistoriens olika perioder. Uppfattningarna har skiftat från den migrationsteoretiska synen, enligt vilken Finlands område blev finskspråkigt under järnåldern, till kontinuitetsteorins antagande att det finska språket anlände under stenåldern, eller rent av omedelbart under tiden som följde istiden. Enligt de nya uppfattningarna har de samiska och finska språken kommit till Finlands område under århundradena omkring vår tideräknings början, och innan detta har man i Finland talat försvunna forneuropeiska språk. Teorierna följer varandra på så vis att förändringen varit radikal och motstridig i förhållande till den tidigare teorin.

Johdanto

Näkemykset esihistorian kielitilanteesta ovat vaihdelleet suuresti eri aikoina, eri tieteenaloilla ja yksittäisten tutkijoiden keskuudessa. Arkeologien ja kielitieteilijöiden näkemysten eroista huolimatta myös monitieteisiä synteesiä on pyritty tekemään yhdistelemällä kielitieteen ja arkeologian tutkimustuloksia. Tässä esseessä esittelen arkeologien ja kielitieteilijöiden teorioita esihistoriallisella ajalla Suomessa ja Suomen lähialueilla puhutuista kielistä. Aiheeseen kietoutuu tiiviisti kysymys

nykyisten kielten – (itämeren)suomalaisten, saamelaisten ja skandinaavisten – tulosta Suomeen, Karjalaan ja pohjoiseen Fennoskandinaviaan. Tarkastelen näkemyksiä siitä, milloin minkäkin kielen on Suomeen ja lähialueille ajateltu tulleen sekä miten nämä näkemykset ovat muuttuneet 1800-luvulta nykypäivään. Tarkastelun ulkopuolelle jäävät alkukotiteoriat ja kielten eriytymiseen johtaneet prosessit. Tarkoitukseni on luoda tutkimushistoriallinen katsaus Suomessa tehdyistä tutkimuksista, jotka käsittelevät sitä, mitä kieliä Suomessa on ajateltu puhutun esihistorian eri ajanjaksoina.

Suomen, Karjalan ja pohjoisen Fennoskandian esihistoriallista kielitilannetta on suomalaisten tutkijoiden piirissä hahmoteltu erityisesti kahdessa symposiumissa, vuonna 1980 Tvärminnessä ja vuonna 1997 Lammilla (ks. Åström 1984; Fogelberg 1999). Suomen ja lähialueiden esihistoriallista kielitilannetta on käsitellyt myös Kaisa Häkkinen (1996) teoksessaan *Suomalaisten esihistoria kielitieteen valossa*. Esihistoriallisia kieliä ja niiden ajoituksia on pohdittu lisäksi lukuisissa artikkeleissa (mm. Aikio 2004, 2012; Carpelan 1975; 2000; Carpelan & Parpola 2001; Häkkinen 2010b; 2014; Kallio 2006; Koivulehto 2006; Parpola 2012). Varsinaisten esihistoriallista kielitilannetta käsittelevien tutkimusten lisäksi asiaa on kommentoitu lyhyesti monissa muissa arkeologisissa ja kielitieteellisissä yhteyksissä. Tässä katsauksessa tarkastelen keskeisimpinä pitämiäni puheenvuoroja. Niitä ovat sellaiset lähteet, joita myöhempi tutkimus on siteerannut runsaasti ja joissa esitetyt näkemykset ovat muotoutuneet yleiseksi käsitykseksi Suomessa esihistoriallisella ajalla puhutuista kielistä. Suomensukuisten kielten ja kansojen tuloa nykyisille puhuma-alueilleen on tutkittu myös muun muassa Virossa (uusimpana Lang 2018), mutta ulkomaiset tutkimukset kielitilanteesta ja itämerensuomalaisten kielten ajoituksista jäävät tässä pääosin käsittelyn ulkopuolelle.

Usein varhaisissa ja myös monissa uusissa esihistoriaa käsittelevissä teoksissa käytetään termejä *suomalainen* ja *saamelainen* määrittelemättä, mitä ne tarkoittavat: onko kysymyksessä etninen identiteetti vai kielellinen identiteetti? Jää epäselväksi, onko suomalaisten ja saamelaisten ajateltu puhuvan suomea tai saamea ja mitä muita etnisen identiteetin merkkejä on kuulunut käsitteeseen esihistoriallisesta suomalaisesta ja saamelaisesta. Oletan, että kielen on ajateltu olevan merkittävin suomalaisuuden ja saamelaisuuden markkeri. Ellen viittaa suoraan lähdetekstiin, käytän kuitenkin termejä *suomen* tai *saamen* (tai muun kielen) *puhujia* ja *suomen-* tai *saamen-* (tai muun-) *kielinen* väestö. Nämä käsitteet ottavat kantaa vain väestöjen puhumaan kieleen;

etnisyyden käsitteen jätän tämän tarkastelun ulkopuolelle (ks. etnisyyden, kielen ja materiaalisien kulttuurin suhteesta esim. Aikio 2012).

Ensimmäiset teoriat 1700–1800-luvuilla¹

1700-luvulla suomalaisen historian tutkimuksen uranuurtaja Henrik Gabriel Porthan oli ensimmäisiä suomalaisten alkuperää kommentoineita historiankirjoittajia. Hänen mukaansa suomalaiset olivat tulleet idästä ajanlaskun alun aikoihin (Häkkinen 1996: 79) ja karkottaneet Suomea asuttaneet lappalaiset² (Aikio & Aikio 2001: 2). Häkkisen (1996: 79–80) mukaan 1800-luvulla vaikuttanut Yrjö Koskinen katsoi suomen puhujien asuttaneen nykyiset seutunsa vasta 700-luvulla, ja tätä ennen Suomen maaperällä oli asustanut vain kansoja, jotka tunnettiin taruista ja joita kokonsa takia pidettiin jättiläisinä. Koskinen tosin oli sitä mieltä, että myös nämä kansat saattoivat olla kielellisesti uralilaista alkuperää.

Aikio & Aikio (2001: 3) toteavat, että 1800-luvulla historiallis-vertailevan kielitieteen synnyn ja erityisesti Matthias Alexander Castrénin vaikutuksen myötä tarkentui suomen kielen historiassa moni asia: Castrén totesi suomen ja saamen olevan yhteisestä kantakielestä lähtöisin ja ajoitti kantakielivaiheen kahdentuhannen vuoden taakse ajanlaskun alkuun. Lisäksi 1800-luvulla ymmärrettiin, että yhteinen kantakieli tarvitsee yhtenäisen lähtöalueen ja joko ulkoiset tai sisäiset vaikutteet sille, miksi kantakieli on hajonnut saamelaiseksi ja (itämeren)suomalaiseksi kielihaaraksi. Nämä 1800-luvulla kehitellyt kielitieteelliset näkemykset ovat edelleen keskeisiä periaatteita kielihistoriallisessa tutkimuksessa.

Häkkinen (1996: 80–81) kirjoittaa, että lainasanatutkimuksen uranuurtaja William Thomsen oli muiden tutkijoiden, erityisesti Koskisen kanssa yhtä mieltä suomen kielen puhujien maahantulon ajoituksista. Thomsen piti kuitenkin tärkeänä suomen suurta balttilainojen määrää, minkä takia suomen-

kielisen väestön tulosuuntana oli pidettävä Suomen eteläpuolella sijaitsevia alueita, siis Baltiaa. Baltiasta suomen puhujat olisivat hajaantuneet ja jakautuneet eri heimoiksi: hämäläisiksi, varsinaissuomalaisiksi ja karjalaisiksi.

Aikio (2012: 81) kertoo ruotsalaisen K.B. Wiklundin esittäneen 1800-luvun lopussa, että saamelaiset olivat aiemmin puhuneet euralilaista kieltä, protolappia, jonka he olisivat vaihtaneet uralilaiseen kieleen suomalaisten esivanhempien vaikutuksesta. Todistusaineiston puutteen vuoksi teoria ei saanut juuri kannatusta muilta aikalaisilta tutkijoilta.

Maahanmuutto- ja uudisasutus-teorioihin sisältyvät näkemykset kielestä (1900–1960/1980)

1800-luvulla esitetyt näkemykset muotoutuivat heimovaellusteoriaksi, jonka mukaan suomalaiset olivat vaeltaneet Viirosta ja Liivinmaalta Suomeen keskisellä rautakaudella (400–700 jaa.) ja olivat jo lähtöpaikoillaan jakautuneet heimoihin (virolaisiin, suomalaisiin, karjalaisiin jne.) (Aikio & Aikio 2001: 3). Varsinaisen maahanmuuttoteorian esitti kuitenkin ensimmäisen kerran arkeologi Alfred Hackman vuonna 1905 (Häkkinen 1996: 82), joskin jo edellä mainitun Thomsenin mallin kantasuomalaisen muutosta Baltian alkuperäispuhuma-alueelta Suomenlahden ylitse voi nähdä maahanmuuttoteorian esiasteena (Aikio & Aikio 2001: 3).

Hackmanin (1905; ks. myös Ailio 1917: 8) maahanmuuttoteorian keskeinen ajatus oli, että suomensukuisen väestön siirtyminen Suomeen olisi tapahtunut Viirosta ja Liivinmaalta Suomenlahden yli ajanlaskun alun jälkeisinä vuosisatoina. Asutusta olisi siirtynyt erityisesti lounaisen Suomen rannikkoalueille, joilla ajateltiin alun perin asuneen germaaninkielistä väestöä. Maahanmuuttajat olisivat asettuneet rauhassa vanhan väestön sekaan, ja alkuperäiset germaanin puhujat olisivat ajan saatossa, viimeistään viikinkiajalle tultaessa, sulautuneet

suomensukuisen väestöön. Ajanlaskun alkua varhaisempiin aikoihin Hackman ei ota kantaa.

Kielitieteilijät puolestaan loivat oman versionsa maahanmuuttoteoriasta Hackmanin ja Thomsenin näkemysten pohjalta. Tätä he kutsuivat uudisasutusteoriaksi. Siinäkin ajatus oli, että suomea puhuva väestö oli asuttanut Suomen ajanlaskun alun paikkeilla. Tulokkaat mahdollisesti kohtasivat Suomessa jonkin ennestään täällä asuneen germaaniväestön, mutta se olisi sulautunut uudisasukkaisiin mitään jälkiä jättämättä (Setälä 1900/1964: 56–67). Teorian mukaan suomen kielen germaaniset lainat olisi saatu kieleen Suomen ulkopuolella (mt. 65); Häkkinen (1996: 82–83) tosin huomauttaa, että K. B. Wiklund uskalsi olla suomalaisten kollegoidensa kanssa eri mieltä ja piti Suomen aluetta lainautumispaikkana muun muassa lainojen levikin perusteella: lainoja oli enemmän Suomenlahden pohjoispuolella kuin eteläpuolella puhuttavissa itämerensuomalaisissa kielissä. Joka tapauksessa suomensukuisen väestön muuttoliikkeen Suomeen ajateltiin alkaneen vasta rautakauden puolella, eivätkä uudisasutusteoreetikot olleet erityisen kiinnostuneita siitä, mitä kieliä Suomessa puhuttiin ennen suomen kielen tuloa rautakaudella.

Maahanmuutto- ja uudisasutusteoriakäsitysten ollessa vallalla jotkut uskalsivat myös esittää eriäviä mielipiteitä: arkeologi Julius Ailio piti jo vuonna 1917 mahdollisena, että suomalais-ugrilaisia kieliä puhuttiin Suomessa kivikaudella (ks. myös Häkkinen 1996: 85). Ailio (1917: 7–10) kritisoi Hackmanin maahanmuuttoteoriaa ja esittää että ”löytöjen puutteen takia on perusteetonta olettaa esisuomalaisen hävinneen Suomesta kivikauden päättyessä [...] Näin ollen voi hämäläisten samoin kuin muidenkin suomen heimojen polveutumisen arvella tapahtuneen tässä maassa”. Ailio arvelee, että suomalais-ugrilaista väestöä on aikojen saatossa saattanut tulla Suomeen lisää. Ailio perustelee näkökantansa sillä, että suurista lainasanamääristä huolimatta ei ole varmuutta siitä, kuinka läheiset yhteydet suomensukuisella väestöllä on

ollut baltin- tai germaaninkieliseen väestöön. Hänen mukaansa on aivan mahdollista, että yhteyksiä ylläpidettiin Suomenlahden yli niin, että ainakin osa suomenkielisestä väestöstä asui Suomen puolella, sillä meri on pikemmin yhdistänyt kuin erottanut.

Jatkuvuusteoriaan sisältyvät näkemykset kielestä (1960/1980–2000/2008)

Ailio (1917: 5–7) oli varmaankin ensimmäinen tutkija, jonka voinee katsoa ehdottaneen jatkuvuutta Suomen väestössä kivikaudesta rautakauden ja nykyaikaan. Suomalaiset arkeologit kiinnostuivat kuitenkin jatkuvuudesta suuremmin vasta 1960-luvulta lähtien (Häkkinen 1996: 85). Jatkuvuusteorian keskeisenä ajatuksena on, että uralilaista kieltä puhunutta väestöä on asunut Suomen alueella jo ainakin kampakeraamiselta kaudelta lähtien, joidenkin ehdotusten mukaan aikaisemminkin, koska arkeologisessa aineistossa on nähtävissä jatkuvuus kivikaudelta pronssi- ja rautakaudelle. Koivusen (1992: 150–151) mukaan Suomeen on tullut esihistorian saatossa uutta väestöä, mutta se on sulautunut suomalaisiin ja saamelaisiin, joita jatkuvuusteoriassa pidettiin Suomen kahtena pääväestönä. Kaikki kielelliset tai kulttuuriset innovaatiot eivät välttämättä olleet uuden väestön maahanmuuton aiheuttamaa, vaan osa innovaatioista saatettiin lainata väestöryhmiltä, jotka asuivat maantieteellisesti Suomen lähellä. Merkittävä ja myöhemmin erityistä kritiikkiä osakseen saanut jatkuvuusteoreettinen ajatus oli kielellisen, kulttuurisen ja etnisen jatkuvuuden rinnastaminen ja samaistaminen (Aikio & Aikio 2001: 13).

Kielitieteilijöiden oli vaikea luopua Hackmanin ja Thomsenin ajatuksista yhdistelystä uudisasutusteoriasta, mutta Jorma Koivulehdon (esim. 1976) perusteltujen lainasanatutkimusten myötä jatkuvuusteoria hyväksyttiin melko laajasti kielitieteilijöiden piirissä 1980-luvulla (Häkkinen 1996: 86, 90). Tässä vaiheessa se oli arkeologien keskuudessa

ollut jo parin vuosikymmenen ajan yleinen käsitys suomalaisten menneisyydestä.

Jatkuvuusteoriaa kriittisesti tarkastellessaan Aikio & Aikio (2001) ovat jakaneet erilaiset jatkuvuutta kannattavat näkemykset neljään radikaalisuusasteeseen: 1. maltilliseen jatkuvuusteoriaan, jossa suomalaisuuden ja saamelaisuuden katsottiin syntyneen kampakeraamisen kulttuurin jakautumisen myötä; 2. teoriaan pyyntikulttuurien suomalaisesta taustasta; 3. teoriaan uralilaisen kantakielen puhujien levittäytymisestä Suomeen heti mannerjään väistyttyä; 4. teoriaan Atlantilta Uralille ulottuvasta uralilaisesta puhuma-alueesta. Käsittelen tässä esityksessä näistä erityisesti ensimmäistä ja kolmatta teoriaa, sillä ne ovat herättäneet eniten arkeologis-kielitieteellistä keskustelua.³

Maltillinen jatkuvuusteoria

Maltillista jatkuvuusteoriaa edustivat suurin osa suomen kielen ja suomalaisten alkuperää käsittelevään keskusteluun osaa ottaneista arkeologeista ja kielitieteilijöistä (esim. Carpelan 1984; Carpelan & Parpola 2001; Koivulehto 1976; 1984; 2006; Parpola 1999; Salo 1984; 2008; Sammallahti 1984). Se hyväksyttiin yleiseksi näkemykseksi suomalaisten juurista monitieteisessä Tvärminnen symposiumissa vuonna 1980 (ks. Åström 1984).

Maltillisen jatkuvuusteorian keskeinen ajatus on, että suomensukuinen kieli tuli eteläiseen Suomeen tyypillisen kampakeramiikan mukana (Carpelan 1984: 103; Carpelan & Parpola 2001: 78). Tämän arkeologisen ilmiön kielellinen vaikutus siis nähtiin varhaiskantasuomalaisuuteen⁴ johtavan kehityksen alkuna (Carpelan 1984: 103). Kampakeraamisen kulttuurin katsottiin myös olleen suomalais-ugrilaisen väestön länsirajana aina varhaismetallikaudelle asti (Sammallahti 1984: 152).

Varhaiskantasuomi jakautui myöhäiskampakeraamisen kulttuurin aikana myöhäiskantasuomeksi ja saameksi. Tämän hajoamisen alkuunpanijana oli nuorakeramiikkaa ja vasarakirveitä Suomen alueelle levittänyt kulttuuri,

jonka piirissä jatkuvuusteoreetikot katsoivat puhutun indoeurooppalaista kieltä, kantabalttia. Vasarakirves- eli nuorakeraamisen kulttuurin ja myöhäiskampakeramiikan sekoituksesta syntyi myöhäisneoliittinen Kiukaisten kulttuuri, joka oli kieleltään myöhäiskantasuomalaista. (Carpelan 1984: 99–101; Sammallahhti 1984: 153.) Kantabaltti olisi siis hävinnyt Suomesta ja vain jättänyt vaikutuksensa suomen kieleen muun muassa lainasanojen muodossa.

Myöhäiskampakeramiikan tradition pohjoisesta haarasta, joka jäi elämään kampakeramiikan sekoituttua nuorakeraamiseen kulttuuriin Suomen etelärannikolla, kehittyi kantasaamelaisuuteen johtanutta vaihetta heijastava arkeologinen ilmentymä (Carpelan 2000: 22; Sammallahhti 1984: 153). Varsinainen kantasaame puolestaan syntyi, kun myöhäiskampakeramiikkaa käyttänyt väestö ja uutta tekstiilikeraamista traditiota Suomen alueelle tuonut väestö yhdistyivät (Carpelan & Parpola 2001: 89).

Näitä pääosin arkeologiseen tutkimukseen perustuvia tuloksia tulivat 1970-luvun loppupuolelta tukemaan erityisesti Koivulehdon (esim. 1976) lainasanatutkimukset. Germaanisten lainasanojen levikin ja suhteellisen iän⁵ perusteella Koivulehto (1984: 200) toteaa, että lainat on saatu varhaiskantasuomeen Suomessa. Germaani kielen puhujien tulo Suomeen tapahtui pronssikaudella ja näkyy arkeologisessa aineistossa rikkaina kiviröykkiöhautoina, jotka olivat maahan tulleen skandinaavisen yläluokan viimeisiä leposijoita (Koivulehto 1976: 281; Carpelan 1984: 101).

Suomen alueen tyyppillistä kampakeramiikkaa edeltäneen tilanteen katsottiin jatkuvuusteorian alkuaikoina olleen kieliltään heterogeenistä, mutta sitä ei tiedetty, mitä kieliä tuolloin puhuttiin (Carpelan 1984: 102; Häkkinen 1996: 97). Carpelanin (1984: 104) mukaan varhaisen kampakeramiikan piirissä puhuttava alkuasuttajien kieli hävisi, kun varhaiskampakeramiikka ja varhaiskantasuomalaista väestöä edustava tyyppillinen kampakeramiikka sekoittuivat keskenään ja suomensukuinen kieli-

muoto pääsi voitolle. Suomensukuiseen kieleen jäi kuitenkin substraattilainoja alkuasuttajien kielistä.

Maltilliseen jatkuvuusteoriaan liittyy myös uralilaisen kantakielen ja uralilaisten kielten levittäytymisen selvittäminen Suomen alueen ulkopuolella. Koska uralilaisen alkukodin selvittely ei ole tämän katsauksen aihe, todettakoon vain lyhyesti, että alkukoti sijoitettiin maltillisessa jatkuvuusteoriassa Volgan yläjuoksulle Ljalovo-kulttuurin (5000/4700–3600 eaa.) alueelle, josta sen piirissä valmistettu keramiikka levisi Äänisen alueelle lähelle Itämeren (Carpelan 2000: 15, 20; Carpelan & Parpola 2001: 79).

Radikaali jatkuvuusteoria

Jatkuvuusteorian vakiinnuttamisen jälkeen kivikautisesta suomenkielisestä Suomesta tuli erityisesti arkeologien ja myös monien kielihistorioitsijoiden piirissä yleisesti hyväksytty käsitys suomalaisten alkuperästä. Samalla uralilaista jatkuvuutta Suomen alueella haluttiin entisestään aikaistaa tai sijoittaa uralilainen alkukoti Suomeen. Tätä näkemystä edustavat erityisesti Nuñez (1987), Halinen (1999) ja Carpelan (1999) vuosituhatvuotien vaihteen aikaisissa tutkimuksissaan. Kielentutkijoista Sammallahden (1999: 86; 2001: 413) ja Koivulehdon (1999: 211) voi tulkita olevan tämän näkemyksen kannalla. Erityisesti Lammin monitieteisessä symposiumissa vuonna 1997 (ks. Fogelberg 1999) esiteltiin Tvärminnen symposiumissa istutettuja jatkuvuusajatuksia radikaalimpia teorioita.

Radikaalin jatkuvuusteorian kannattajat katsovat uralilaisen jatkuvuuden alkavan jo mesoliittisella kivikaudella pian Suomen vapauduttua mannerjäädästä ja ensimmäisten varhaismesoliittisten asukkaiden olleen uralilaista kantakieltä puhuvaa väestöä (Carpelan 1999; Halinen 1999; Sammallahhti 1999) tai jo kantasuomea puhuneita (Nuñez 1987). Koivulehto (1999: 211) toteaa indoeurooppalaisten lainasanojen levikin perusteella Suomen ja Baltian kuuluvan vanhimman uralilaisen kantakielen piiriin. Hän tosin katsoo tätä uralilaista kantakieltä puhutun vasta kampakeramiikan aikana.

Radikaalin jatkuvuusteorian mukaan myöhemmät kivi-, pronssi- ja rautakauden uudennokset eivät tuoneet mukanaan uusia kieliä niin, että kieli olisi kerta kaikkiaan vaihtunut. Kielellisiä vaikutteita Carpelan (1999) kyllä katsoo tulleen, mutta ne levittivät hänen mukaansa pääasiassa lainasanoja ja mahdollisesti muita kielen rakenteita; kielenvaihdoksia ei tapahtunut alkuperäisten asukkaiden keskuudessa. Uudet tulokkaat, esimerkiksi nuorakeraamiset yhteisöt, vaihtoivat kieltä Suomen alueen alkuperäisestä uralilaisesta kantakielestä polveutuvaan varhaiskantasuomeen.

Núñez (1987: 11–12) edustaa tämän teorian vielä radikaalimpaa haaraa, sillä hän toteaa arkeologisen materiaalin puhuvan jatkuvuuden puolesta niin, että vain mesoliittinen kolonisaatio on voinut tuoda suomen kielen Suomen alueelle. Hän toteaa, että kantauralilaisesta kielestä lähtöisin olevat suomen sukuiset kielet päätyivät Suomeen noin 7000 eaa. Núñez tosin pohtii, sopiiko hänen antamansa ajoitus kielentutkijoiden ajoituksiin, ja toivoo artikkelinsa lopussa fennougristien kommentoivan argumentiaan (mt. 16).

Pohdinnat suomea ja saamea edeltäneistä kielistä Suomessa loppuivat, kun Lammien symposiumissa päänökemyksenä tuntui olevan uralilainen jatkuvuus jääkauden lopulta lähtien. Jotkut tutkijat (esim. Halinen 1999: 123; Carpelan 2000: 15; 2001; Carpelan & Parpola 2001: 78) toteavat, että pohjoiseen Fennoskandiaan tuli varhaisella kivikaudella jääkauden jälkeen tuntematonta kieltä lännestä, ja tätä kieltä puhuneisiin väestöihin kieleltään uralilaisella väestöllä on saattanut olla heikkoja kontakteja. Pääasiassa muiden kuin nykyisin puhuttujen kielten tutkimus on ollut 1990-luvulla kuitenkin vähäistä (Aikio 2006: 44).

Jatkuvuusteorian kritiikki

Maltillisen jatkuvuusteorian näkemykset kielen ja arkeologisen kulttuurin ja jatkuvuuden suhteesta ovat saaneet kannatusta arkeologien keskuudessa pitkälle 2000-luvulle (esim. Car-

pelan 2008; ks. myös Häkkinen 2010a: 19, 24).⁶ Kielitieteilijät ovat kuitenkin kritisoineet kielellisen ja arkeologisen jatkuvuuden sekä kielen ja arkeologisen kulttuurin rinnastamista jo yli kaksikymmentä vuotta, jotkut kielentutkijat jopa koko jatkuvuusteorian vallalla olon ajan.

Jatkuvuusteoreettiset käsitykset alkoivat murtua, kun Kallio (1999: 13–14) huomautti, että suomen balttilaiset lainasanat ovat huomattavasti nuorakeraamista kulttuuria nuorempia ja ajoittuvat pronssikaudelle suunnilleen samoihin aikoihin kuin suomen ja saamen germaanisista lainasanat. Carpelan (1999: 265; 2000: 22) piti kielitieteen tuloksista huolimatta aluksi kiinni siitä, että nuorakeraaminen traditio on ainoa mahdollinen ajateltavissa oleva Baltian suunnasta tuleva vaikutusaalto, joka on voinut levittää kantabalttilaisia lainasanoja suomeen. Vuoden 2001 artikkelissaan Carpelan ja Parpola ovat kuitenkin hyväksyneet balttilainojen myöhäisemmän ajankohdan, ja pitävät nuorakeraamista kulttuuria kieleltään luoteiskantaindoeurooppalaisella tasolla olevien kontaktien lähteenä.⁷

Aikio ja Aikio (2001: 12) puolestaan toteavat, että jatkuvuusteoria ei koskaan kypsyntynyt hypoteesista yksityiskohdiltaan selkeäksi teoriaksi vaan molemmat teorian tärkeimmistä argumenteista – asutuksen katkeamattomuuden yhteys kielelliseen jatkuvuuteen ja germaanisten lainasanojen pohjoinen levikki itämerensuomalaisissa kielissä – ovat osoittautuneet kestäättömiksi. Yhdeksi ongelmaksi muodostuu se, että ”jatkuvuusteoria perustuu jonkinlaiseen lausumattomaan väestön, kielen ja kulttuurin samastamiseen”, mikä on nähtävissä useiden jatkuvuusteorian pohjalta kirjoitettujen artikkeleiden sanavalinnoissa ja lauserakenteissa (ks. esim. Sammallahten 1999: 89 kommentti kielellisesti ja geneettisesti yhtenäisestä ryhmästä) sekä siinä, ettei käsitteitä *suomalainen* ja *saamelainen* määritely selkeästi. Arkeologisesta aineistosta ei Aikion ja Aikion mukaan löydy perusteluja etniselle [tai kielelliselle] jatkuvuudelle Suomen asutuksessa (mt. 9).

Aikio ja Aikio (2001: 9–11) kumoavat molemmat jatkuvuusteorian pääargumentit esit-

tämällä perusteluja niitä vastaan. He kritisoivat jatkuvuusteoreettista näkemystä erityisesti germaanisten sanojen lainaamisesta Suomen alueella. He perustelevat yksityiskohtaisesti, että lainoja ei ole välttämättä saatu Suomen alueella ja itse asiassa itämerensuomalaisen kielten ensimmäiset murre- ja kielirajat ovat syntyneet Suomenlahden eteläpuolella, mikä tukee kantasuomen alkukotia nykyisen Viron alueella. Myöhemmin myös Jaakko Häkkinen (2010a) analysoi syvällisesti jatkuvuusteorian ongelmia kielentutkimuksen näkökulmasta.

Kuten todettu, arkeologit ovat olleet jatkuvuusteorian kannalla vielä pitkään sen jälkeen, kun Kallio (1999; 2006) sekä Aikio ja Aikio (2001) esittivät kritiikkinsä jatkuvuusteoreettisia näkemyksiä kohtaan. Myös kielitieteilijä Koivulehto (2006) oli pitkään jatkuvuusteorian kannalla. Jotkut aiemmin jatkuvuusnäkemysten kannalla olleet tutkijat ovat kuitenkin viime vuosina päivittäneet näkemyksiään suomalaisten ja saamelaisten alkuperästä: esimerkiksi Parpola (2012; 2017) on arkeologista ja kielitieteellistä tutkimusta yhdistäessään muokannut omia käsityksiään Suomen alueen esihistoriallisista kielistä kielitieteilijöiden tutkimustulosten päivittyessä. Parpola (2012: 149) suorastaan pohtii vanhan 1900-luvun alkupuolen maahanmuuttoteorian palauttamista validiksi näkemykseksi Suomen esihistorian kulusta.

Kielitilanne nykytutkimuksen mukaan (2000–)

Aikio ja Aikio (2001) eivät artikkelissaan kehittäneet uusia teorioita kielten ajoituksista ja yhteyksistä arkeologiseen materiaaliin. Sen tekee Kallio (2006: 16) viisi vuotta myöhemmin käyttäessään indoeurooppalaisia lainasanoja hyväkseen ajoittamaan ja paikantamaan uralilaisia kielimuotoja. Kallio myöhäistää kaikkia suomelle rekonstruoituja kantakielten tasoja niin, että enää ei ole mahdollista ajoittaa uralilaista kantakieltä saati kantasuomea kampa-keramiselle kaudelle. Uralilaisen kantakielen

vastineeksi Kallio ehdottaa 3650–1900 eaa. Keski-Venäjällä vallinnutta Volosovon kulttuuria. Näin itämerensuomen ja saamen esimuodot olisivat levinneet Itämeren tuntumaan vasta 1900 eaa. Seima-Turbino -kauppiaaverkostoon mukana. Kallion artikkeli on sysäys kohti uutta ajattelutapaa: sitä, etteivät kielellinen ja arkeologinen jatkuvuus ole korreloitavissa ja täten Suomen alueen kivi- tai pronssikautiset kielet eivät olleet itämerensuomen tai saamen esimuotoja, vaan nämä nykyään puhuttavat kielet ovat huomattavasti myöhäisempi ilmiö. Tämän tulkinnan puolestapuhujia ja kehittäjiä ovat muun muassa Häkkinen (2010a; 2010b; 2014) ja Parpola (2012).

Häkkisen mukaan (2014: 6) pronssikaudella varhaiskantasuomea puhuttiin Suomenlahden pohjukan tuntumassa ja varhaiskantasuomea Kaakkois-Suomessa ja Karjalassa. Tällaista aikaa ja paikkaa hänen mukaansa osoittavat esi- ja paleogermaniset lainat suomalaisissa ja saamelaisissa kielissä (ks. kuitenkin Kallio 2012: 227–229). Skandinaviasta on siis tullut Suomen läntiselle rannikolle ja Viron alueelle germaanista kieltä puhunutta väestöä, mistä arkeologisessa aineistossa merkinä voidaan pitää skandinaavista pronssikulttuuria edustavia hautaröykkiöitä. Parpolan (2012: 153) mukaan varhaiskantasuomen tulosta arkeologisessa aineistossa kertoisivat Akozinon-Mälarenin kirvestyyppi, joka saapui Baltian alueelle pronssi- ja rautakauden vaihteessa. Myöhemmin Parpola (2017: 257) on mm. Langin (2015) tutkimusten perusteella tarkentanut, että Akozinon-Mälarenin kirveet ovat tulleet Suomen alueelle varhaiskantasuomenkielisen väestön ja Viron puolelle varhaiskantasuomea puhuneiden mukana. Tämä on linjassa myös Häkkisen (2014: 6) esityksen kanssa.

Häkkisen mukaan (2014: 6) kantagermaaninen vaikutus varhaisella rautakaudella puolestaan on jatkumo pronssikauden läntiselle vaikutukselle Suomen ja Viron alueella. Kantagermaanista lainattujen paikannimien perusteella on pystytty selvittämään, että kantagermaania puhuneen väestön liikkua Länsi-Suomessa myös kantasuomea puhunut

väestö oli ehtinyt Suomen eteläisiin ja läntisiin osiin. Suomensukuisen väestön siirtyminen Viirasta Suomeen näkyy tarhakalmistoissa, joita on ensin tehty Viron puolella ja myöhemmin myös Suomen eteläisissä osissa (esim. Parpola 2012: 153–154). Kantasaamen kielen yhdistäminen arkeologiseen aineistoon jää Parpolan vuosien 2012 ja 2017 artikkeleissa varsin vähäiseksi, mutta Parpola (2017: 259–260) pyörittelee ajatusta siitä, että saamen kielet olisivatkin levinneet nykyisille asuinseuduilleen Mälarenin alueelta, josta on tavattu runsaasti Akozinon-Mälarenin kirveitä ja tarhakalmistoja. Hän myöntää itsekin, että tällainen kantasaamen alkukoti sopisi parhaiten vain eteläsaamen leviämisen alkupisteeksi, sillä joka puolelta Suomen aluetta on tavattu runsaasti saamelaista paikannimistöä, joka voidaan ajoittaa varhaiseen rautakauteen. Nämä paikannimet indikoivat kantasaamenkielisen väestön läsnäoloa Suomessa. Mälarenin alueen muinaisjäännökset, jotka voisi yhdistää uralilaiseen kieleen, lienevät pikemmin jonkin kadonneen länsiuralilaisen kielihaaran puhujien jälkeensä jättämiä (ks. myös Piha 2018: 173).

Nykyään monet kielentutkijat, kuten Aikio (esim. 2006; 2012), Saarikivi (esim. 2011) ja Rahkonen (2013b) perustavat tutkimuksensa käsitykseen, että suomi ja saame ovat saapuneet nykyisille asuinalueilleen vasta ajanlaskun alkua edeltävinä tai seuraavina vuosisatoina. Toistaiseksi suomalaiset arkeologit eivät voimakkaasti ole ottaneet kantaa kielen ja arkeologisen aineiston yhteyteen.⁸

Koska suomen ja saamen kielimuotojen tuloa Suomen alueelle pidetään nykyään varsin myöhäisenä ilmiönä, on herännyt kysymys siitä, mitä kieliä Suomen alueella ennen kantasuomen ja -saamen tuloa puhuttiin. Suomesta tunnetaan runsaasti kivikauteen ajoittuvaa arkeologista aineistoa, joten on selvää, että täällä oli ihmisiä, jotka tarvitsivat kommunikaatioonsa kielen. Tähän kysymykseen ovat paneutuneet erityisesti Aikio (2004; 2012), Häkkinen (2014), Saarikivi (2004; 2006) ja Rahkonen (2013a; 2013b).

Aikio (2004; 2012) on omissa tutkimuksissaan siteerannut K. B. Wiklundin teo-

riaa reilun sadan vuoden takaa ei-uralilaisesta protolapin kielestä, ja toteaa, että nykyaikana kielentutkimus on edistynyt niin paljon, että on mahdollista esittää todisteita muinaisen ei-uralilaisen kielen puolesta. Aikio (2004: 5) tosin painottaa heti saamen alkuperää koskevan tutkimuksensa alussa, että pohjoisessa Euroopassa ennen uralilaisia ja indoeurooppalaisia kieliä puhutut kielet pysyvät ikuisesti tunnistamattomina. Kun kantasaamen puhujat ehtivät Lappiin asti, he tapasivat siellä näitä tuntemattomia kieliä puhuneita ihmisiä, joiden etninen identiteetti poikkesi saamen puhujien identiteetistä (Aikio 2004: 5; 2012: 81). Nämä muinaislappilaista (engl. *Palaeo-Laplandic*) kieltä puhuneet ihmiset assimiloituivat saamen puhujiin mutta jättivät jälkeensä sekä geenejä, jotka erottavat nykysaamelaiset yhä edelleen muista eurooppalaisista kansoista (Aikio 2004: 5), että kielen substraattina, joka tänä päivänä näkyy saamen kielissä äänteellisellä ja sanastollisella tasolla (mt. 10–16) ja paikannimistössä (mt. 16–25). Aikio (2012: 83) arvioi, että substraattisanastoa saamen kielessä on yli tuhat sanaa.

Aikio (2004: 25–26; 2012: 87) myös ajoittaa muinaislappilaisen kielen: äänne- ja muutosmuutoksellisiin perusteisiin hän toteaa substraattivaikutusta tulleen yhä, kun kantaskandinaavisia sanoja lainattiin saameen eli noin 200–550 jaa⁹. Aikion ajoituksen perusteella Lapissa puhuttiin muinaiskieltä tai -kieliä vielä keskellä rautakaudella. On vaikea arvioida – eikä Aikio sen paremmin kuin Saarikivikään (2004; 2006) ota asiaan kantaa – onko se muinaiskieli, joka jätti substraattivaikutuksensa saamen kielisiin, ollut Lapin alueella kivikaudesta asti vai onko alueella tapahtunut historian saatossa useita kielten vaihtumisia.

Jaakko Häkkinen (2014) menee askelen Aikiota ja Saarikiveä pitemmälle, sillä hän listaa mahdollisia kielitilanteen muutoksia Suomen alueella kivikaudesta nykypäivään. Hän tarkastelee (suurpiirteisesti tosin) Suomen alueelle ilmaantuvia arkeologisessa materiaalissa näkyviä ilmiöitä ja olettaa niiden mukana tulneiden väestöjen puhuneen

eri kieliä. Niinpä hänen mukaansa Suomen alueella on saatettu puhua useita kieliä ennen itämerensuomen ja saamen tuloa. Seuraavassa esitän lyhyen tiivistelmän Häkkisen esihistoriallisen kielitilanteen hahmotelmasta.

Häkkinen (2014: 1–2) kutsuu Suomen alueen ensimmäisten asukkaiden kieltä alkuasuttajien kieliksi. Niitä on ollut vähintään kaksi: muinaislappi ja muinaisjärvimaa (termit ovat alun perin Ante Aikion 2012, muinaislapin osalta ks. edellä), joista edellistä puhuttiin Lapissa ja jälkimmäistä Suomen eteläisten osien järvisuudella. Ne ovat saapuneet Suomen alueelle etelästä ja kaakosta. Näiden lisäksi Norjan pohjoisosissa Jäämeren rannikolla puhuttiin lännestä tullutta kieltä, jota arkeologisessa aineistossa edustaa Komsan kulttuuri. Näistä alkuasuttajien kielistä ei tiedetä juuri mitään, mutta Häkkisen mukaan on mahdollista, että niistä on jäänyt substraattisanoja nykyisiin saamen kieliin. Toisaalta kyseessä saattavat olla myös kampakeraamikkojen kielestä tulleet lainasanat. Alkuasuttajien kielet eivät olleet mitään sukua uralilaisille kielille.

Häkkisen (2014: 3–4) mukaan kampakeraamikkojen kieli tuli Suomen alueelle tyypillisen kampakeramiikan tuoneen väestön mukana, mitä heijastaisi myös tuona aikana arkeologisessa materiaalissa näkyvä voimakas kulttuurikuvan muutos. Myöskään kampakeraamikkojen kielellä ei ole mitään tekemistä itämerensuomen tai saamen kanssa, mutta maanviljelyyn ja karjanhoitoon liittyvää lainasanastoa on saattanut tästä kielestä tulla uralilaisiin kieliin. Nuorakeraamisen kulttuurin mukana Suomeen tuli jälleen uusi kulttuuri, joka heijastaa uutta asutusaaltoa. Kielellisesti nuorakeraaminen kulttuuri olisi ollut luoteisindoeurooppalaista, kuten jo aiemmissa tutkimuksissa (esim. Kallio 1999; Koivulehto 1999; Carpelan & Parpola 2001) esitetään. Roskakoriin joutavat siis sellaiset käsitykset, joissa nuorakeraamikkojen puhuma indoeurooppalainen kielimuoto olisi assimiloitunut kampakeraamikkojen kantasuomalaiseen kieleen mutta jättänyt jälkeensä nuorakeraamiset vaikutteet. Jonkinlaista assimilaatiota kulttuurin (ja ehkä myös kielen) kanssa on saattanut tapahtua, mistä todistaa Kiukaisten sekakult-

tuuri, mutta toisena osapuolena ei ole mikään suomensukuinen tai saamelainen kieli.

Häkkinen (2014: 5) toteaa, että myös tekstiilikeraamikkojen kieli toi uuden merkittävän muuttoaallon Suomen alueelle nelisen tuhatta vuotta sitten. Samoihin aikoihin uralilainen kantakieli alkoi levitä alkukodistaan Volgan mutkasta, ja lännessä siitä kehittyi länsiuralilainen kantakieli, josta myöhemmin periytyivät paitsi saame, suomi ja Venäjällä puhuttava mordva myös kadonnut uralilainen merjan kieli sekä uralilainen *x*-kielihaara. Tämä *x*-kieli on saattanut levitä Suomen alueelle jo 3000–4000 vuotta sitten tekstiilikeraamikan mukana (Rahkonen 2013a: 35; Häkkinen 2014: 5). Näin Suomen alue olisi uralilaistunut vasta kivikauden ja pronssikauden vaihteessa, eikä silloinkaan voi puhua suomalaisesta tai saamelaisesta kielellisestä vaikutuksesta alueella.

Häkkisen (2014: 6) mukaan varhaista rautakautta voi pitää suuren murroksen aikana, jolloin kantasuomi ja -saame ovat vähitellen vakiinnuttaneet olonsa Suomen alueella ja alkaneet työntää aikaisempia kieliä pois tieltään. Keskiselle rautakaudelle (400–700 jaa.) tullessa viimeisetkin muinaiseurooppalaisten kielten puhujat assimiloituivat saameen [ja suomeen?] jättäen siihen substraattisanastoa (Aikio 2012: 87; ks. myös Parpola 2012: 143), ja viimeistään silloin alkuasuttajien, kampa-, nuora- ja tekstiilikeraamikkojen kielet hävisivät (Häkkinen 2014: 6–7).

Häkkisen (2014) malli jää hahmotte- luksi ja hypoteesiksi, mutta sitä voi mielestäni pitää lähtökohtana suomea ja saamea edeltävien kielten yksityiskohtaiseen tarkasteluun ja arkeologisen ja kielellisen aineiston yhdistämiseen. Toisaalta hän olettaa artikkelissaan jonkinlaista kielen ja arkeologisen kulttuurin yhteyttä, jota hän on aiemmassa artikkelissaan (Häkkinen 2010a) kritisoinut. Valtaosa kielitieteilijöistä lienee joka tapauksessa nykyisin sillä kannalla, että Suomen alkuasuttajilla tai kampakeraamisen kulttuurin edustajilla ei ole mitään tekemistä minkään uralilaisen kielimuodon kanssa. Suomen alueen historia jääkauden lopulta lähtien on niin monituhat-

vuotinen, että on aiheellista olettaa täällä puhutun useita eri kieliä eri aikoina. Koska Suomen alue on iso, perustellulta tuntuu myös ajatus, että täällä on samaan aikaan ollut useita erikielisiä väestöryhmiä.

Nykypäivän suomalaisen kielitieteen toinen trendi on se, että saamen kieliä on alettu tutkia niiden omista lähtökohdista. Aikaisemmin saamen kielihistoria ja etymologia oli pitkälti lisäke suomen kielihistoriaan (Aikio 2006: 9). 1970-luvulta lähtien Jorma Koivulehdon (esim. 1976) ja Pekka Sammallahden (esim. 1984) johdolla saamen kielille on kontekstoitu paikkansa tutkimushistoriassa näiden kielten omista lähtökohdista käsin. Monesti kielitieteellisissä tutkimuksissa on pyritty viittaamaan myös arkeologiaan (esim. Häkkinen 2010b; Aikio 2012).

Päätelmät

Eri teoreettisissa viitekehyksissä tehdyt päätelmät Suomen alueella esihistorian saatossa puhutuista kielistä on esitetty pääpiirteissään taulukossa 1. Suomen alueen kielitilanteen tutkimuksessa keskiössä on ollut suomen kielen tulo aika. Kun suomen kielen tulo oli tutkimuksen varhaisvaiheessa ja maahanmuuttoteorian aikana ajoitettu ajanlaskun alkua myöhäisemmälle ajalle, ei juuri oltu kiinnostuneita pohtimaan sitä, mitä kieliä Suomessa puhuttiin ennen suomea. Keskustelua saatiin kyllä aikaan siitä, oliko suomenkielinen väestö kohdannut germaanisen väestön tullessaan Suomeen, mutta kivikauden aikaisista kielellisistä olosuhteista ei kukaan ollut järin kiinnostunut. Maahanmuuttoteorian tärkein argumentti oli löytötyhjiö esiroomalaisella rautakaudella. Se tulkittiin niin, että Suomi oli tuon ajanjakson aikana lähes tyhjentynyt asukkaista ja suomenkielinen väestö oli muuttanut alueelle vasta roomalaisella rautakaudella, jolta arkeologista aineistoa taas tunnettiin.

Jatkuvuusteorian avulla haluttiin todistaa aivan päinvastaista kuin maahanmuuttoteoretikot olivat esittäneet: nyt suomen kielelle ja suomalaisille haluttiin nähdä pitkä menneisyys,

joka olisi alkanut jo neoliittisella kivikaudella. Myöhemmin jatkuvuutta kannattavat tutkijat näkivät myös mesoliittisen kivikauden alkua-suttajista lähtien uralilaisena. Jatkuvuusteorian näkemykset tulivat mahdollisiksi, kun esiroomalainen rautakausi alkoikin täyttyä löydöistä, eikä arkeologinen aineisto todistanutkaan maan tyhjenemisestä missään vaiheessa.

Nykyinen käsitys on osittain palannut maahanmuuttoteorian juurille. Kukaan ei enää ehdota Suomen tyhjentymistä asukkaista, mutta sikäli maahanmuuttoteorian ajatuksia pidetään jälleen perusteltuina, että suomen ja saamen kieliä ajatellaan puhutun Suomen alueella vasta rautakaudella. Siihen asti Suomea oli todennäköisesti asuttanut kieleltään heterogeeninen väestö, joka oli saattanut puhua useita eri kieliä, joita nykytutkimuksessa nimitetään muinaiseurooppalaisiksi kieliksi ja tuntemattomaksi uralilaiseksi *x*-kielihaaraksi.

Erityisesti jatkuvuusteoria nojautuu voimakkaasti aikalaisiin arkeologisiin käsityksiin diffuusiosta tärkeimpänä innovaatioita levittävänä voimana. Saman viitekehyksen sisällä on pidetty todennäköisenä sitä, että yksi arkeologinen kulttuuri on vastannut yhtä kieltä. Kielen tutkimus on mukautunut arkeologisiin käsityksiin ja tutkimustuloksiin siksi, että tuon aikaiset tiedot kielihistoriasta sen sallivat; joskin kielen tutkijat huomasivat jo 1990-luvulla, etteivät kieliaineiston absoluuttiset ajoitukset sovi arkeologisen aineiston ajoituksiin. Sittemmin kielihistoriallinen tutkimus on kehittynyt suuresti, mikä on johtanut kyseenalaistuksiin jatkuvuusteorian kontekstissa esitettyistä arveluista kielten iästä ja leviämisestä. On todettu, että arkeologisessa aineistossa näkyvä jatkuvuus ei ole sama kuin kielellinen jatkuvuus: saman arkeologisen kulttuurin sisällä on voitu puhua useita eri kieliä (Saarikivi & Lavento 2012, 202).

Eri teoreettisissa viitekehyksissä käsitykset esihistoriallisesta kielitilanteesta vaihtelevat suuresti – näkemyksiä on viety aivan päinvastaiseen suuntaan edelliseen käsitykseen nähden niin maahanmuuttoteorian vaihtuessa jatkuvuusteoriaan kuin nykykäsitysten viedessä sijaa jatkuvuusteorialta. Uudet

Taulukko 1. Käsitteet Suomen alueella puhutuista kielistä eri teoreettisissa viitekehyksissä.

	maahanmuutto- ja uudisasutus-teoria	jatkuvuusteoria	nykyiset käsitteet
alkuasuttajat	? (protolappi)	tuntematon uralilainen	tuntemattomat muinaiseurooppalaiset
myöhempi mesoliittinen aika	? (protolappi)	tuntematon uralilainen	tuntemattomat muinaiseurooppalaiset
neoliittinen aika	? (protolappi, kantagermaani)	uralilainen kantakieli > varhaiskantasuomi / kantabalti	tuntemattomat muinaiseurooppalaiset
pronssikausi	? (kantagermaani)	myöhäiskantasuomi / kantsaame / kantagermaani	tuntemattomat muinaiseurooppalaiset / germaaninen / ? uralilainen x-kieli
varhainen rautakausi	kantagermaani	myöhäiskantasuomi / kantsaame	tuntemattomat muinaiseurooppalaiset / kantasuomi / kantsaame
rautakausi	suomi	itämerensuomi / kantsaame	kantasuomi > itämerensuomi / kantsaame > saamelaismurteet

käsitteet ovat kuitenkin rakentuneet vanhojen päälle: vanhojen teorioiden ajatuksista on hyväksytty ne, jotka uuden tiedon valossa ovat tuntuneet yhä relevanteilta. Toisaalta merkityksellisiä ovat olleet myös ne tutkimustulokset, jotka on hylätty, sillä ilman niitä uusia tutkimuksia ja päinvastaisia tulkintoja ei välttämättä olisi syntynyt.

Lähtötulovaisuudessa käsitteet suomen ja saamen kielihistoriasta tarkentunevat niin ajoituksiltaan kuin leviämismekanismiltaan. Ehkä saamme lisää tietoa myös muinaiseurooppalaisista kielistä. Arkeologeilta kaivattaisiin erityisesti kommentteja kielitieteessä tarkennettuihin kielten ajoituksiin ja näiden yhdistämiseen arkeologiseen aineistoon. Monitieteinen yhteistyö arkeologien ja kieli-

tieteilijöiden välillä tulee kasvamaan, ja yksi erinomainen esimerkki tästä jo onkin: Saarikivi ja Lavento (2012) hahmottelevat artikkelissaan teoreettista mallia arkeologisen ja kielitieteellisen aineiston yhdistämiseksi. Olen myös itse kehittänyt arkeologista ja sanastohistoriallista tietoa korreloivan teoreettisen mallin (Piha 2018; 2020 tulossa). Näiden lisäksi tärkeää olisi myös määrittellä ja käydä keskustelua monitieteisessä kontekstissa siitä, mitä aspekteja sisällytetään käsitteisiin saamelainen ja suomalainen (ks. Piha tulossa).

Bibliografia

- Aikio, A. 2004. An essay on substrate studies and the origin of Saami. I. Hyvärinen, P. Kallio & J. Korhonen (toim.) *Etymologie, Entlehnungen und Etnwicklungen. Festschrift für Jorma Koivulehto zum 70. Geburtstag*. Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki Tome LXIII: 5–34. Helsinki: Société Néophilologique.
- Aikio, A. 2006. On Germanic-Saami contacts and Saami prehistory. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 91: 9–55.
- Aikio, A. 2012. An essay on Saami ethnolinguistic prehistory. R. Grünthal & P. Kallio (toim.) *A Linguistic Map of Prehistoric Northern Europe*. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia* 266: 63–118. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Aikio, A. & Aikio, A. 2001. Heimovaelluksista jatkuvuuteen – suomalaisen väestöhistorian tutkimuksen pirstoutuminen. *Muinaistutkija* 4/2001: 2–21.
- Ailio, J. 1917. *Hämeenlinnan kaupungin historia I. Hämeen linnan esi- ja rakennushistoria*. Hämeenlinna: Hämeenlinnan kaupunki & Karisto.
- Carpelan, C. 1975. Saamelaiden ja saamelaiskulttuurin alkuperä arkeologin näkökulmasta. *Lapin tutkimusseuran vuosikirja* 16: 3–13.
- Carpelan, C. 1984. Katsaus saamelaiden esihistoriaan. S. Åström (toim.) *Suomen väestön esihistorialliset juuret. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk* 131: 97–108. Helsinki: Suomen Tiedeseura.
- Carpelan, C. 1999. Käännekohtia Suomen esihistoriassa aikavälillä 5100–1000 eKr. P. Fogelberg (toim.) *Pohjan poluilla. Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk* 153: 249–280. Helsinki: Suomen Tiedeseura.
- Carpelan, C. 2000. Essay on archaeology and languages in the Western end of the Uralic zone. A. Nurk, T. Palo & T. Seilenthal (toim.) *Congressus nonus internationalis fenno-ugristarum 7.–13.8.2000 Tartu. Pars I. Orationes plenarie & Orationes publicae*: 7–38. Tartu: Eesti Fennougristide Komitee & Tartu Ülikooli.
- Carpelan, C. 2008. Arkeologia ja kielten historia. P. Halinen, V. Immonen, M. Lavento, T. Mikkola, A. Siiriäinen & P. Uino (toim.) *Johdatus arkeologiaan*: 313–324. Helsinki: Gaudeamus.
- Carpelan, C. & Parpola, A. 2001. Emergence, contacts and dispersal of Proto-Indo-European, Proto-Uralic and Proto-Aryan in archaeological perspective. C. Carpelan, A. Parpola & P. Koskikallio (toim.) *Early Contacts between Uralic and Indo-European: Linguistic and Archaeological Considerations. Papers presented at an international symposium held at the Tvärminne Research Station of the University of Helsinki 8–10 January, 1999*. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia* 242: 55–150. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Fogelberg, P. 1999 (toim.) *Pohjan poluilla. Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk* 153. Helsinki: Suomen Tiedeseura.
- Hackman, A. 1905. *Die ältere Eisenzeit in Finnland I. Die Funde aus den fünf ersten Jahrhunderten n. Chr.* Helsinki: Keisarillinen Aleksanterin-yliopisto.
- Halinen, P. 1999. Saamelaiset – arkeologinen näkökulma. P. Fogelberg (toim.) *Pohjan poluilla. Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk* 153: 121–130. Helsinki: Suomen Tiedeseura.
- Huurre, M. 2004 [1979]. *9000 vuotta Suomen esihistoriaa*. Helsinki: Otava.
- Häkkinen, J. 2010a. Jatkuvuusperustelut ja saamelaisen kielen leviäminen (osa 1). *Muinaistutkija* 1/2010: 19–36.
- Häkkinen, J. 2010b. Jatkuvuusperustelut ja saamelaisen kielen leviäminen (osa 2). *Muinaistutkija* 2/2010: 51–64.
- Häkkinen, J. 2014. *Kielet Suomessa kautta aikain*. <http://www.elisanet.fi/alkuperä/> (luettu 20.3.2020).
- Häkkinen, K. 1996. *Suomalaisten esihistoria kielitieteen valossa*. Tietolipas 147. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kallio, P., Koivulehto, J. & Parpola, A. 1997. ”Kantagermaanin suomalais-ugrilainen substraatti”. Perusteeton hypoteesi. *Tieteessä tapahtuu* 8/1997: 47–51.
- Kallio, P. & Koivulehto, J. & Parpola, A. 1998. ”Kantagermaanin suomalais-ugrilainen substraatti”. Edelleen perusteeton hypoteesi. *Tieteessä tapahtuu* 3/1998: 45–48.
- Kallio, P. 1999. Varhaiset indoeurooppalaiskontaktit. Fogelberg, P. (toim.) *Pohjan poluilla. Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk* 153: 237–240. Helsinki: Suomen Tiedeseura.

- Kallio, P. 2006. Suomen Kantakielten absoluuttista kronologiaa. *Virtittäjä* 1/2006: 2–25.
- Kallio, P. 2012. The Prehistoric Germanic Loanword Strata in Finnic. R. Grünthal & P. Kallio (toim.) *A Linguistic Map of Prehistoric Northern Europe*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 266: 225–238. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Koivulehto, J. 1976. Vanhimmista germaanisista lainakosketuksista ja niiden ikäämisestä. *Virtittäjä* 80: 33–47, 247–290.
- Koivulehto, J. 1984. Itämerensuomalais-germaanisiet kosketukset. S. Åström (toim.) *Suomen väestön esihistorialliset juuret. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk* 131: 191–206. Helsinki: Suomen Tiedeseura.
- Koivulehto, J. 1999. Varhaiset indoeurooppalaiskontaktit: aika ja paikka lainasanojen valossa. Fogelberg, P. (toim.) *Pohjan poluilla. Suomalaisien juuret nykytutkimuksen mukaan. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk* 153: 207–236. Helsinki: Suomen Tiedeseura.
- Koivulehto, J. 2006. Arkeologia, kielihistoria ja jatkuvuusteoria. M. Suhonen (toim.) *Arkeologian lumoa synkkyytteen. Artikkeleita Christian Carpelanin juhlapäiväksi*: 153–165. Helsinki: Kulttuurien tutkimuksen laitos, Helsingin yliopisto.
- Koivunen, P. 1992. Myöhäisesihistorialliset asutusvirrat ja jatkuvuusteoria Pohjois-Suomen kannalta. K. Julku (toim.) *Suomen varhais-historia. Studia Historica Septentrionalia* 21: 149–164. Rovaniemi: Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys.
- Lang, V. 2015. Formation of Proto-Finnic: An archaeological scenario from the Bronze Age/Early Iron Age. H. Mantila, K. Leinonen, S. Brunni, S. Palviainen & J. Sivonen (toim.) *Congressus duodecimus internationalis Fenno-Ugristarum: Plenary papers*: 63–84. Oulu: Oulun yliopisto.
- Lang, V. 2018. *Läänemeresoome tulemised. Muinasaia teadus* 28. Tartto: Tartu Ülikool kirjastus.
- Nuñez, M. 1987. A model for the early settlement of Finland. *Fennoscandia archaeologica* IV: 3–18.
- Parpola, A. 1999. Varhaisten indoeurooppalaiskontaktien ajoitus ja paikannus kielellisen ja arkeologisen aineiston perusteella. P. Fogelberg (toim.) *Pohjan poluilla. Suomalaisien juuret nykytutkimuksen mukaan. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk* 153: 180–206. Helsinki: Suomen Tiedeseura.
- Parpola, A. 2012. Formation of the Indo-European and Uralic (Finni-Ugric) language families in the light of archaeology: Revised and integrated 'total' correlations. R. Grünthal & P. Kallio (toim.) *A Linguistic Map of Prehistoric Northern Europe*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 266: 119–184. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Parpola, A. 2017. Finnish *vatsa* ~ Sanskrit *vatsá* and the formation of Indo-Iranian and Uralic languages. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 96: 245–286.
- Piha, M. 2018. Combining Proto-Scandinavian loanword strata in South Saami with the Early Iron Age archaeological material of Jämtland and Dalarna, Sweden. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 64: 118–233.
- Piha, M. 2020 (*tulossa*). Archaeological and lexical perspectives on South Saami indigenous religion. T. Äikäs & S. Lipkin (toim.) *Entangled beliefs and rituals*. Monographs of the Archaeological Society of Finland. Helsinki: Suomen arkeologinen seura.
- Piha, M. (*tulossa*). Eteläsaamelaiset rautakautisessa Pohjolassa. Kielitieteellis-arkeologinen näkökulma. Väitöskirjatutkimus.
- Rahkonen, P. 2013a. *South Eastern Contact Area of Finnic Languages in the Light of Onomastics*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Rahkonen, P. 2013b. Suomen etymologisesti läpinäkymätöntä vesistönimistöä. *Virtittäjä* 1/2013: 5–43.
- Saarikivi, J. 2004. Is there Palaeo-European substratum interference in western branches of Uralic? *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 90: 187–214.
- Saarikivi, J. 2006. *Substrata Uralica. Studies on Finno-Ugric substrate in northern Russian dialects*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Saarikivi, J. 2011. Saamelaiskielet – nykypäivää ja historiaa. I. Seurujärvi-Kari, P. Halinen & R. Pulkkinen (toim.) *Saamentutkimus tänään*. Tietolipas 234: 77–119. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Saarikivi, J. & Lavento, M. 2012: Linguistics and Archaeology. A Critical View of an Interdisciplinary Approach with Reference to the Prehistory of Northern Scandinavia. C. Damm & J. Saarikivi (toim.) *Networks, Interaction and Emerging Identities in Fennoscandia and Beyond. Papers from the conference held in Tromsø, Norway, October 13–16, 2009*. Suomalais-

- Ugrilaisen Seuran Toimituksia* 265: 177–216. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Salo, U. 1984. Esihistoriallisen asutuksen jatkuvuudesta Suomen rannikolla. S. Åström (toim.) *Suomen väestön esihistorialliset juuret. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk* 131: 175–190. Helsinki: Suomen Tiedeseura.
- Salo, U. 2008. *Ajan ammoisen oloista. Satakunnan ja naapurimaakuntien esihistoriaa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 1093. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Sammallahti, P. 1984. Saamelaisten esihistoriallinen tausta kielitieteen valossa. S. Åström (toim.) *Suomen väestön esihistorialliset juuret. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk* 131: 137–156. Helsinki: Suomen Tiedeseura.
- Sammallahti, P. 1999. Saamen kielen ja saamelaisen alkuperästä. P. Fogelberg (toim.) *Pohjan poluilla. Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk* 153: 70–90. Helsinki: Suomen Tiedeseura.
- Setälä, E. N. 1900 [1964]. *Milloin ruotsalaiset ovat tulleet Suomeen? Memoria saecularis E. N. Setälä* 27.11.1964. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia* 135. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Åström, S. 1984 (toim.). *Suomen väestön esihistorialliset juuret. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk* 131. Helsinki: Suomen Tiedeseura.

Minerva Piha
Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielen-
tutkimus, Turun yliopisto.
mmpiha@utu.fi

Loppuviitteet

- 1 Luku perustuu pääasiassa Kaisa Häkkisen (1996) tutkimushistorialliseen katsaukseen ja Aikion ja Aikion (2001) jatkuvuusteoriaa kritisoivan artikkelin tutkimushistorialliseen osioon, joissa ensimmäisiä kieliteorioita on käsitelty yksityiskohtaisemmin kuin tässä tiivistelmässä.
- 2 Termillä lappalainen on aiemmin viitattu saamelaisiin. Termillä on pejoratiivinen vivahde eikä se ole saamelaisten itsestään käyttämä nimitys. Sen käytöstä viittaamaan saamelaisiin on nykyään luovuttu.
- 3 Neljäs, Kalevi Wiikin teoria, joka pyrki kielentutkimusta ja genetiikkaa soveltamalla määrittelemään suomen menneisyyttä, on kumottu perusteettomana (Kallio et al. 1997; 1998).
- 4 Varhaiskantasuomella Carpelan tarkoittaa sitä kielentasaota, jossa suomi ja saame eivät vielä olleet eriytyneet omiksi kantakielihäaroikseen. Myöhemmin varhaiskantasuomi on korvattu termillä suomalais-saamelainen kantakieli, mutta viime vuosina suomen ja saamen yhteinen geneettinen kantakielivaihe on kyseenalaistettu kokonaan. Alueellisenä määritelmänä suomalais-saamelainen kieli kyllä toimii. (Ks. esim. Aikio 2012: 67–70.)
- 5 Kantagermaaniset lainat on saatu äänne-
muutosten perusteella samaan varhaiskanta-
suomen tasoon kuin balttilaiset lainat (Koi-
vulehto 1976: 280–281).
- 6 Opiskelin arkeologiaa Turun yliopistos-
sa vuosina 2005–2011, ja jatkuvuusteorian
mukaisia näkemyksiä suomen kielen ja suo-
malaisten maahantulosta opetettiin minulle
pääsykokeen kirjan (Huurre 2004 [1979]) lu-
kemisesta alkaen. Vasta valmistuttuani mais-
teriksi arkeologiasta ja päätettyäni jatkaa
opintojani maisterintutkintoon suomalais-
ugrilaisessa kielentutkimuksessa minulle
valkeni, että jatkuvuusteoreettinen näkemys
ei enää uusien kielitieteellisten tutkimustu-
lostien valossa ollut perusteltu. Tämän ym-
märtäminen aiheutti pienen identiteettikrii-
sin, jota edelleen korjailen tarkastelemalla
tutkimushistoriallisia näkemyksiä suoma-
lais-ugrilaisista kielistä mm. tässä katsauk-
sessa ja väitöskirjassani (Piha tulossa).

- 7 Luoteisindoeurooppalaisesta kantakielestä kehittyivät myöhemmin muun muassa kantabalttilainen ja -germaaninen kielihaara.
- 8 Virolainen arkeologi Valter Lang (2018) kuitenkin kommentoi teoksessaan kielen, arkeologian ja genetiikan välistä yhteyttä.
- 9 Kantaskandinaavinen kielimuoto ja siten kantaskandinaaviset lainasanat saamassa pystytään ajoittamaan absoluuttisesti säilyneen riimukirjoitusaineiston avulla (esim. Aikio 2004: 26).